

УДК 35.072.2+347.779

МОЖЛИВОСТІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ВСТАНОВЛЕННІ ФАКТІВ ПЛАГІАТУ У ТВОРАХ В ГАЛУЗІ НАУКИ

FORENSIC EXAMINATION CAPABILITIES IN ESTABLISHING THE FACTS OF PLAGIARISM IN THE WORKS IN THE FIELD OF SCIENCE

Репешко П.І.,

*кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри державної служби
Чорноморського державного університету
імені Петра Могили*

У статті висвітлено проблеми боротьби з плагіатом у науковій діяльності. Досліджено сутність та інструменти охорони інтелектуальної власності на твори у галузі науки. Запропоновано застосування методик судових експертиз для визначення дійсного авторства творів у галузі науки.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, науковий твір, плагіат, судова експертиза.

В статье освещены проблемы борьбы с плагиатом в научной деятельности. Исследована сущность и инструменты охраны интеллектуальной собственности на произведения в области науки. Предложено применение методик судебных экспертиз для определения действительного авторства произведений в области науки.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, авторское право, научное произведение, плагиат, судебная экспертиза.

The article deals with the problem of combating plagiarized in scientific activities. The essence of and tools of intellectual property protection to the products of science. Application of methods of forensic examinations to determine the actual of authorship the works in the field of science.

Key words: intellectual property, copyright, academic work, plagiarism, forensics science.

Постановка проблеми. Тема боротьби з плагіатом у науці є досить актуальною як для України, так і для Європи. Захист права інтелектуальної власності на твори у галузі науки, особливо коли підозра чи звинувачення у плагіаті стосується чиновників, політиків або бізнесменів, набуває скандального характеру. Виявлення фактів плагіату та доказування використання плагіатором результатів чужих напрацювань у галузі науки має здійснюватися у межах правового поля та із застосуванням науково обґрунтованих методик. Боротьба з плагіатом у науковій діяльності становить собою важливий напрямок державної політики у сфері інтелектуальної власності та сприяє дійсному реформуванню галузі науки та освіти в Україні.

Стан дослідження. Дослідженню актуальних проблем охорони права інтелектуальної власності на

твори у галузі науки та недопущенню плагіату у наукових працях приділили увагу такі видатні вітчизняні науковці, як Г. Андрощук, О. Бутнік-Сіверська, С. Волков, І. Дахно, С. Довгий, В. Жаров, В. Петров, О. Підпригора, П. Рабінович, О. Святоцький, К. Ситник, В. Солов'єв, В. Клявлін, А. Кочеткова, П. Крайнев, О. Кузьменков, Н. Толочкова, О. Юлдашев та ін. Однак тема засобів захисту авторського права на твори у галузі науки, особливо боротьби з плагіатом у науковій діяльності, продовжує потребувати більш ґрунтовного дослідження.

Порушення авторських прав на твори у галузі науки набуло суттєвого поширення у науковій діяльності, особливо під час захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів представниками бізнесу, політики, посадовцями законодавчої, виконавчої

чи судової влади. Прояви плагіату у роботі, яка поза сумнівом має бути творчою і відображати особисті надбання та здобутки їх автора, шкодять авторитету вітчизняної науки. Плагіат в наукових роботах осіб, які займаються політичною діяльністю або займають відповідальні посади в органах державної влади чи у бізнесі може використовуватися як інструмент впливу на цих осіб і робить їх уразливими для дискредитації. Плагіат, на який не було своєчасного реагування з боку відповідних наукових установ, навчальних закладів, вчених рад, наукової спільноти, шкодить авторитету наукової діяльності та репутації наших університетів і науково-дослідних установ. Відомі на сьогодні програми виявлення плагіату у наукових працях залишаються недостатньою мірою у боротьбі з порушеннями авторських прав. Необхідно розробляти та застосовувати більш дієві інструменти та механізми перешкоджання поширенню плагіату у науковому середовищі в нашій державі.

Мета статті полягає у визначенні інструментів та механізмів захисту права інтелектуальної власності на твори у галузі науки від плагіату в науковій діяльності та можливостях застосування методик судових експертиз.

Виклад основного матеріалу. Згідно з пунктом «в» статті 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору [1]. Плагіат зустрічається не лише у літературній творчості, але й у науковій. Поширення випадків плагіату у творах в галузі науки створює загрозу для авторитету сфер наукової діяльності та діяльності у галузі освіти в нашій державі. Замовчування проблеми плагіату в науці є неприпустимим, адже воно стає перешкодою для розвитку науки та впровадження високих стандартів наукового життя [2].

Проблема плагіату є і буде актуальною доти, поки є попит на освіту, вчені звання, ступені і таке інше, що й є породженням нових форм та появи нових класифікаційних ознак плагіату. Розуміючи виражений негативний аспект цього поняття, виникає об'єктивна необхідність у застосуванні юридичних засобів боротьби з плагіатом [3, с. 351]. К. Ситник переконаний, що корупція добралася вже й до Національної академії наук України, у якій відбуваються процеси, властиві для усієї країни в цілому: коли у суспільстві нехтують нормами моралі, зникає і наукова етика [4]. Наукові ступені та вчені звання в Україні мають практично всі чиновники та високі посадовці. Водночас численні публікації свідчать, що далеко не всі отримали їх законно [5]. В. Соловійов справедливо вважає, що навіть якщо всі наукові і «білянаукові» тексти проганяти через «пошуковик» на предмет плагіату, це не дасть бажаного результату. Буде багато розмов, викривальних виступів, що забере багато часу, але президенти, губернатори, міністри, у чиїх дисертаціях виявлені запозичення текстів без посилань, залишаться на своїх місцях. Насамперед тому, що їхні «липові» наукові ступені жодним чином не впливають на виконання їхніх реальних адміністра-

тивних обов'язків. А небезпеки нашкодити науці немає, бо в науці вони працювати не бажають. Понад 70% чиновників, які захистилися, не працюють у сфері науки навіть за сумісництвом [6].

Усі президенти України 1991–2014 років мають наукові ступені: Л. Кравчук – кандидат економічних наук, Л. Кучма – кандидат технічних наук, В. Ющенко – кандидат економічних наук, В. Янукович – доктор економічних наук, П. Порошенко – кандидат юридичних наук. Не відстають від них і прем'єр-міністри нашої держави. Проте щодо їх ролі як науковців, щодо особистого вкладу у розвиток науки, особливо економічної, говорити, з огляду на науковий рівень доступних у бібліотеках їхніх публікацій та авторефератів дисертацій, а особливо – на реально занедбаний стан економіки нашої держави, всерйоз навряд чи хто наважиться. За таких обставин вже нікого у суспільстві тепер не дивують звинувачення на адресу політиків та чиновників у плагіаті.

Отже, реальне наукове буття свідчить, що остаточний діагноз такому явищу, як плагіат, ставити ще зарано. Крім того, очевидно, що ця проблема не дуже охоче обговорюється публічно в самих наукових колах або на офіційному рівні. Причин тут немало, але основне, мабуть, полягає в тому, що певну категорію людей від науки це влаштовує [2]. О. Толочко та Н. Яковенко прямо звинуватили В. Литвина у плагіаті, проаналізувавши його «Історію України», видану у 2003–2005 роках у трьох томах, чотирьох книгах. Знайшовши у тексті монографії В. Литвина беззаперечні докази запозичень з їхніх праць та праць інших науковців, ці автори припускають, що В. Литвин особисто не причетний до створення виданої під його іменем монографії, яку, на їх переконання, створив колектив так званих «авторів» шляхом сканування уривків з публікацій інших авторів [7]. Пряме або опосередковане запозичення з творів інших авторів виявити та довести ще можна за допомогою комп'ютерних програм. Але вони не можуть допомогти, коли той чи інший твір виконано на замовлення та ексклюзивно, без явних запозичень.

На користь поширення практики створення наукових творів одними особами на замовлення інших осіб свідчить визнання В. Литвина у інтерв'ю журналістам щодо обставин плагіату, виявлену у оприлюдненій під його ім'ям статті «Громадянське суспільство: міфи та реальність» («Факты и комментарии», 19.01.2002 г.), яка виявилася передруком незначними правками статті «Civil Society. Think again» американського професора Томаса Каротерса (Thomas Carothers) («Foreign Policy» № 117, Winter 1999–2000, pp. 18-29). Через деякий час він заявив, що у 2001–2002 роках він очолював передвиборчий блок «За єдину Україну», цю статтю йому підготували, вона йому сподобалася і він подав її до друку [8]. Але у цій публікації зазначено, що її автором є Володимир Литвин – Голова Адміністрації Президента України, член-кореспондент Національної академії наук України, професор [9]. Немає посилань на дійсного автора та не зазначається, що це – колективна праця його помічників, отже маємо не що інше як

плагіат, незаконне відтворення та розповсюдження твору науки, здійснений особисто В. Литвином. Справедливість наведених вище стверджень академіків К. Ситника та В. Соловійова про корупцію в академічних колах та безкарність плагіату в нашій державі підтверджується тим, що після скандалу навколо плагіату у 2002 році В. Литвина обрали Головою Верховної Ради України (2002 р.), дійсним членом НАНУ (2003 р.), віце-президентом НАНУ (2006 р.), також він був членом президії Вищої атестаційної комісії України [10].

На переконання О. Сичивиці, першорядна роль серед суб'єктивних факторів плагіату належить, поза всяким сумнівом, марнославству, хворобливій амбітності, прагненню визнання, поваги та самоствердження за будь-яку ціну, навіть з реальним ризиком бути звинуваченим в аморальності та шахрайстві. У науці це посилюється тим, що публікаційна активність має, як правило, своїм прямим чи опосередкованим наслідком здобуття вчених ступенів і звань, успішне просування в ієрархії посад, пов'язане з усім цим розширення адміністративно-владних повноважень та впливу на колег, неухильне підвищення добробуту тощо. Зростання масовості науки тягне за собою насичення її посередністю, а це, у свою чергу, посилює спроби наукових аутсайдерів зміцнювати свої позиції різними негостими засобами, зокрема й плагіатом. Серед об'єктивних передумов плагіату значну роль відіграє відносно погана обізнаність наукової спільноти (а тим більше – широкої громадськості) щодо творчості окремих вчених, головних ідей та змісту їх праць. Це спонукає наукову посередність, нездар та ледарів вдаватися до плагіату, неначебто провокує їх на крадіжку чужої інтелектуальної власності [11, с. 40].

Сьогодні плагіат, на переконання І. Романової, постає як багатолике явище, що свідчить про різноманітність форм та видів його функціонування. Як показує сучасний досвід, таких «оригінальних» підходів до шляхів «запозичення» чужих творів не демонструвала жодна з попередніх епох. Це створює плідне підґрунтя для появи класифікацій плагіату. Проаналізувавши їх, І. Романова запропонувала наступні їх критерії. По-перше, це обсяг недобросовісно запозиченого матеріалу, тобто співвідношення цілого твору, основи до його окремих елементів. Тому доречно виділити грубий та негрубий плагіат. Під грубим розуміємо привласнення чужого твору або його розділу/розділів, фрагментів. Негрубий плагіат можна дефініювати як привласнення незначного обсягу твору, наприклад, на рівні цитати. У контексті права інтелектуальної власності як грубий, так і негрубий плагіат варто кваліфікувати як порушення немайнових прав творця, за що має відповідати особа. Другим критерієм є ступінь прихованості (замаскування) запозичення. Можемо виокремити латентний та нелатентний плагіат. Перший різновид є більш поширеним, оскільки відразу не впадає у вічі, а отже, є сподівання, що він не буде виявлений. Найчастіше це спостерігаємо на рівні: використання цитати без зазначення у квадратних дужках посилання на авто-

ра та сторінку джерела; трансформація слів у цитаті, яка все-таки передає основний змістовий стрижень першоджерела; скорочення цитати; поділ великої цитати на окремі речення тощо. Коли особа вдається до нелатентного плагіату, то найчастіше це стає предметом осуду досить швидко [12, с. 269]. Погодившись із такою класифікацією, І. Порало слушно доповнив її наступним критерієм – сфера використання та застосування чужого результату інтелектуальної діяльності: освітньо-науковий, соціальний, професійний, нормативний плагіат [13].

Плагіат вже протягом тривалого часу набув значного поширення й у правовій науці і на доказ цього П. Рабінович посилається на проект постанови «Про негативну оцінку і вкрай небезпечну шкоду, заподіяну національній юридичній науці зростанням кількості дисертаційних робіт з використанням неавторського тексту (плагіату, компіляції), а також низьку якість дисертацій, теми яких раніше неодноразово досліджувались». Цей документ розглядався на загальних зборах членів Національної академії правових наук України у березні 2012 року. У його вступній частині констатувалося, що у вітчизняній юриспруденції «недобросовісність непоодиноких здобувачів стає вже звичайною нормою поведінки без належного критичного реагування з боку науковців». Як приклад плагіатизації загальнотеоретичної юриспруденції П. Рабінович називає низку прізвищ авторів, чий праці вміщують прямі безпосилкові (анонімні) текстуальні запозичення з чужих публікацій. Серед них, зокрема: Л. Корчемна, в авторефераті докторської дисертації якої (2005 р.) «дзеркально» відтворено формулювання низки положень, опублікованих раніше у працях її наукового консультанта; Л. Удовика, в монографії якої (2011 р.) є неодноразові безпосилкові текстуальні запозичення з виданої декілька років тому монографії Д. Гудими; С. Капітанська, з автореферату кандидатської дисертації якої (2005 р.) випливає, що остання є в основному перекладом з російської дисертації І. Єсіпової на аналогічну тему, захищеної у 1998 р. у Волгограді; О. Осинська, в авторефераті кандидатської дисертації якої (2011 р.) у якості «нових» дослівно відтворені положення, опубліковані в авторефераті дисертації І. Панкевича, захищеної у Львові у 2000 р. [14].

О. Сичивиця справедливо звернув увагу на один із видів добре завуальованого плагіату, яким є зазіхання на чужу інтелектуальну власність, що кваліфікується як примус до співавторства. Сутність цього аморального явища, нерозривно пов'язаного з прогресуючою інституалізацією і бюрократизацією науки, полягає в тому, що до дійсного автора «прилипають» і його співавтори, і ті, хто насправді підготовкою відповідного наукового твору не займався. Якщо вдатися тут до юридичних аналогій, то просто плагіат у різних його формах можна уподібнити крадіжці, тоді як примус до співавторства з його силовим тиском скоріше нагадує грабунок або розбій. Зовсім не випадково змушення до співавторства переслідується в кримінальному порядку і кваліфікується як форма плагіату [11, с. 42]. Не позбавлена цієї вади

наука і у європейських країнах. О. Сосницька наводить, що поняття «літературний негр» (ghostwriter) – тобто автор, який пише промови, статті та книги за іншого, – добре знайоме у науковому середовищі. Кар'єра аспірантів і початківців вчених в більшості випадків безпосередньо залежить від прихильності і підтримки наукового керівника чи директора інституту, і з'ясування відносин небажано. Тому за відповідного прохання молодому «підневільному інтелекту» доводиться писати для начальства мовчки, залишаючись для читачів невидимкою [15].

Звернувшись до польського досвіду, Д. Шевчук повідомляє, що польська боротьба з плагіатом й іншими випадками непорядності в науці є тяжкою також через те, що досить часто гучні справи важко довести до логічного завершення, а саме позбавлення наукового ступеню чи звільнення з праці в університеті. Як приклад наводиться справа Т. Мажени, яка в 1999 році в Інституті історії Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні захистила докторат на тему полонійного харцерства у Франції у міжвоєнний період. Однак декілька років тому прокуратура відкрила кримінальну справу, оскільки праця була написана «на замовлення» науковим керівником. Як зауважила у коментарі для «Газети Виборчої» директор Інституту історії УМКС професор Анна Сохацка, важко уявити, як повинна виглядати процедура відбирання наукового ступеня, оскільки університет не мав справу з подібним випадком жодного разу. При цьому також додала, що навчальні заклади є безпорадними в ситуації, коли хтось представляє для захисту працю написану на замовлення, оскільки рецензенти, за звичай, можуть виявити лише плагіат [16].

Між тим, І. Романова вважає, що плагіату у вітчизняній науці має ставати на заваді рівень свідомості та відповідальності науковця як сформованої особистості, перевірка дисертацій в Україні через відповідні програми, а також те, що недобросовісний науковець має усвідомлювати свої перспективи – заплямована репутація, втрата наукового імені та виключення з наукових кіл [12, с. 670]. На сьогоднішній день широкого застосування набули такі програми з виявлення плагіату у наукових працях, як «Turnitin», «Anti плагіат», «AdevegoPlagiatus», «EtxtAntiплагіат», «Детектор плагіату», «DoubleContentFinder», «GoogleDesktop». Проте не завжди вони можуть стати на заваді недобросовісним особам, що не працюють у науковій галузі самостійно. Антиплагіатні програми, як стверджує І. Посохов, можуть дати певний ефект, але кожна з них має свої недоліки, а найголовніше – ці програми не вирішують проблеми як такої. Адже навіть найдосконаліші з-поміж них безсилі, якщо електронної версії джерела плагіату немає ані в Інтернеті, ані в локальній базі даних, або якщо запозичений текст перекладено з іншої мови [17]. Крім того, виявлення випадків, коли наукову працю для тієї чи іншої особи створено на замовлення іншою особою чи групою інших осіб, наведеними вище програмами є неможливим.

Проте можливість встановити, чи виконано текст дисертації, автореферату дисертації, статті, доповіді, лекції тощо, особою, яка вказана її автором, існує.

І ця можливість забезпечується судовою авторознавчою експертизою. Згідно з пунктом 2.1 розділу 2. «Авторознавча експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року, основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту. Авторознавчою експертизою вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також неідентифікаційні завдання (діагностичні) про умови складання тексту, факт викривлення ознак писемного мовлення тощо, класифікаційні завдання про місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа. Судовою авторознавчою експертизою можуть бути вирішені питання, чи є певна особа: а) автором наданого на дослідження тексту; б) автором декількох різних текстів. Можна встановити, чи складений даний текст кількома авторами, а також які риси соціально-демографічного портрета автора можна встановити за даним текстом, яка є основна мова спілкування (рідна мова) певної особи – автора даного тексту. Авторознавчою експертизою можуть вирішуватися також інші питання [18].

Також у встановленні фактів плагіату у творах в галузі науки мають застосовуватися можливості судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності. Згідно розділу V «Експертиза об'єктів інтелектуальної власності» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень, основним завданням експертизи об'єктів інтелектуальної власності є визначення властивостей цих об'єктів, до яких належать об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права і суміжних прав. При дослідженні об'єктів авторського права та суміжних прав вирішуються питання щодо властивостей об'єктів, серед яких письмові твори, лекції, промови, ілюстрації, карти, плани, ескізи тощо. Судовою експертизою об'єктів інтелектуальної власності можуть вирішуватися питання щодо того, чи є об'єкт дослідження (або його частина, яка може використовуватися самостійно) результатом творчої праці згідно з відомостями, зазначеними в матеріалах справи; чи містить у собі об'єкт дослідження (або його частина, яка може використовуватися самостійно) ознаки об'єкта авторського права згідно з відомостями, зазначеними в матеріалах справи; чи є певний твір переробкою іншого твору; чи є певний твір перекладом іншого визначеного твору; чи мало місце відтворення певного твору (або його частини, яка може використовуватися самостійно) при створенні іншого, що досліджується, твору [18].

Будь-який твір у галузі науки може бути об'єктом дослідження судової авторознавчої експертизи та/або судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності. Можливе призначення комплексної експертизи обох видів одночасно.

Висновки. В нашій державі створено дієвий механізм державного управління захисту авторських

прав на твори у галузі науки, однак оприлюднені у засобах масової інформації випадки виявлення плагіату у доповідях, статтях, монографіях, дисертаціях та інших творах у галузі науки окремих осіб, серед яких представники політичних та бізнесових кіл, свідчить про недостатньо дієве реагування на ці випадки з боку Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України. Проблема виявлення запозичень з тих чи інших джерел у творах в галузі науки вирішується за допомогою комп'ютерних пошукових програм, але це не створює належної перешкоди для привласнення плагіаторами чужих результатів розумової праці іншими способами. Одним із чинників, що створюють перешкоди у виявленні та доказуван-

ні фактів плагіату у творах в галузі науки є створення таких творів одними особами на замовлення інших, та оприлюднення цих новостворених об'єктів інтелектуальної власності від імені замовників. Застосування методик судової авторознавчої експертизи та судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності, які розроблені та застосовуються у судово-експертній діяльності в нашій державі, дозволить вирішити питання дійсного авторства тих чи інших осіб стосовно монографій, підручників, збірників лекцій, статей, промов, доповідей тощо, виданих під їхніми іменами. Запропоновані заходи створять надійний заслін на шляху проявам плагіату у науковій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
2. Плагіат як явище наукового буття // Юридичний вісник України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yuricom.com/ua/yuridichniy_visnyk_ukrainy/overview/?id=2680.
3. Воликов В.В. Проблеми інтелектуальної власності: плагіат у науці / В.В. Воликов, І.П. Дзьобко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 347–352.
4. Ситник К. Потрібно утворювати нову академію / К. Ситник // Дзеркало тижня. – 2006, 21 червня. – № 28.
5. Набока М. Плагіат, «загублені» дипломи і дисертації: як в Україні присвоюють наукові ступені та вчені звання / М. Набока // Радіо свобода. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24560470.html>.
6. Соловйов В. Плагіат як соціальний феномен / В. Соловйов // Дзеркало тижня. – 2013, 5 липня. – № 25.
7. Толочко О. «Потрапили в історію» (про плагіаторські таланти екс-спікера Володимира Литвина) / О. Толочко, Н. Яковенко // Цензор.НЕТ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://resonance.net.ua/resonance/3397/quotpotrapili_v_storyuquot_pro_plagatorsk_talanti_eksspkeru_volodimira_litvina_nyakovenko_otolochko.
8. Литвин вспомнил, как его били, и не стал говорить о плагiate Януковича // Комментарии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comments.ua/money/285647-litvin-vspomnil-bili.html>.
9. Литвин В. Гражданское общество: мифы и реальность / В. Литвин. – Факты и комментарии. – 2002, 19 января. – № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fakty.ua/88416-grazhdanskoe-obshchestvo-mify-i-realnost>.
10. Литвин Володимир Михайлович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lytvyn-v.org.ua/biography/index.php>.
11. Сичивиця О. Авторство і псевдоавторство в науці. Стаття друга. Плагіат і плагіатори / О. Сичивиця // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2008. – № 3. – С. 39–47.
12. Романова І.В. Явище плагіату: історія і сьогодення / І.В. Романова // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2013. – № 3. – С. 267–272.
13. Порало І. Інтелектуальний капітал України в полоні плагіату / І. Порало [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.autor-com.narod.ru>.
14. Рабінович П. Плагіат в Україні набрав обертів епідемії? / П. Рабінович // Педпреса: освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pedpresa.com.ua/ns/plahiat-v-ukrajini-nabrav-obertiv-epidemiji.html>.
15. Сосницкая О. Наука заимствования? Наука и заимствования? Научный плагиа! / Ольга Сосницкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://newsland.com/news/detail/id/555278>.
16. Шевчук Д. Чатування на плагіат: польський досвід / Д. Шевчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturolog.org.ua/publications/p-article/477-plagiarism.html>.
17. Посохов І. «Власна/чужа» книга: проблеми та перспективи боротьби з плагіатом / І. Посохов // Критика. – 2012, червень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://krytyka.com.ua/articles/vlasnachuzha-knyha-problemy-ta-perspektyvy-borotby-z-plahiatom?page=2#sthash.njgE6zfh.dpuf>.
18. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Ст. 172.